

**SHEVALARNING ADABIY TILGA TA’SIRI: MINTAQAVIY NUTQ
AMALIYOTI ASOSIDA TAHLIL VA TALQIN**

Aliboyeva Barno Ollomurotovna,
University of Business and Science
Lingvistika: o‘zbek tili 1-kurs magistranti
Barnoaliboeva@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada shevalarning adabiy til taraqqiyotiga ta’siri mintaqaviy nutq amaliyoti asosida keng va chuqur tahlil qilinadi. Sheva va adabiy til o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, ularning leksik, fonetik va grammatik darajadagi ta’siri ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, ijtimoiy omillar, urbanizatsiya va zamonaviy kommunikatsiya vositalarining til rivojiga ta’siri tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: sheva, adabiy til, mintaqaviy nutq, tilshunoslik, dialektologiya, leksika, fonetika, grammatik tizim, nutq madaniyati.

Аннотация. В статье подробно анализируется влияние диалектов на развитие литературного языка на основе региональной речевой практики. Освещаются лексические, фонетические и грамматические аспекты взаимодействия диалектов и литературного языка. Также рассматриваются социальные факторы и влияние современных коммуникационных технологий.

Ключевые слова: диалект, литературный язык, региональная речь, лингвистика, диалектология, лексика, фонетика, грамматика, культура речи.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the influence of dialects on the development of the literary language based on regional speech practices. It examines lexical, phonetic, and grammatical interactions between dialects and the literary language. The role of social factors and modern communication technologies is also discussed.

Keywords: dialect, literary language, regional speech, linguistics, dialectology, vocabulary, phonetics, grammar, speech culture.

Kirish. Til insoniyatning ijtimoiy hayotida beqiyos ahamiyatga ega bo‘lgan murakkab tizimdir. U nafaqat aloqa vositasi, balki millatning madaniy xotirasi, tarixiy tajribasi va tafakkur tarzini ifodalovchi asosiy vositadir. Har bir til o‘z taraqqiyoti davomida turli ichki va tashqi omillar ta’sirida shakllanadi va rivojlanadi. Shu jarayonda tilning hududiy ko‘rinishlari — shevalar muhim rol o‘ynaydi.

Shevalar milliy tilning qadimiy qatlamlarini saqlab qolgan holda, uning boyishiga xizmat qiluvchi asosiy manbalardan biridir. Ular xalqning turmush tarzi, an’analari, kasb-kori va dunyoqarashini aks ettiradi. Shu sababli shevalarni o‘rganish tilshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri — dialektologiya doirasida amalga oshiriladi.

Adabiy til esa jamiyat ehtiyojlari asosida shakllangan, me’yorlashtirilgan va umumxalq uchun tushunarli bo‘lgan til shaklidir. U davlat boshqaruvi, ta’lim, fan va madaniyat sohalarida asosiy kommunikativ vosita sifatida xizmat qiladi. Adabiy tilning barqarorligi va me’yoriyligi uning ijtimoiy ahamiyatini belgilaydi.

Sheva va adabiy til o‘rtasidagi munosabat doimiy o‘zgarishda bo‘lib, ular bir-biriga ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, zamonaviy jamiyatda migratsiya jarayonlari, urbanizatsiya, ommaviy axborot vositalari va internetning rivojlanishi bu jarayonni yanada jadallashtirdi. Natijada shevalarga xos bo‘lgan ayrim elementlar adabiy tilga kirib bormoqda.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — shevalarning adabiy tilga ta’sirini mintaqaviy nutq amaliyoti asosida chuqur tahlil qilish, ushbu jarayonning lingvistik va ijtimoiy mexanizmlarini aniqlashdan iborat.

Muhokama va natijalar. Sheva va adabiy tilning nazariy asoslari. Sheva tilning hududiy varianti sifatida muayyan geografik hududda yashovchi aholi nutqida shakllanadi. U o‘zining fonetik tizimi, lug‘aviy tarkibi va grammatik qurilishi bilan ajralib turadi. Adabiy til esa ijtimoiy jihatdan tan olingan va me’yorlashtirilgan til shaklidir.

Ilmiy tadqiqotlarda sheva va adabiy til o‘rtasidagi munosabat uch asosiy model asosida tushuntiriladi:

1. Integratsion model (yaqinlashuv);
2. Differensial model (farqlanish);
3. Dinamik model (o‘zaro ta’sir).

Zamonaviy tilshunoslikda aynan uchinchi model — dinamik yondashuv ustun hisoblanadi.

Leksik qatlamdagi ta’sir va boyish jarayoni. Shevalarning adabiy tilga eng sezilarli ta’siri leksik darajada kuzatiladi. Mintaqaviy nutq amaliyoti asosida quyidagi holatlar aniqlangan:

a) Mahalliy so‘zlarning umumlashuvi

Ko‘plab shevaga xos so‘zlar vaqt o‘tishi bilan umumxalq nutqiga kirib boradi. Masalan:

- qishloq xo‘jaligiga oid terminlar;
- milliy taom nomlari;
- urf-odatlariga oid tushunchalar.

b) Semantik kengayish

Ba’zi sheva so‘zlari adabiy tilga kimgach, o‘z ma’nosini kengaytiradi yoki o‘zgartiradi.

c) Sinonimik qatlamni boyitish

Shevalar adabiy tilga yangi sinonimlar olib kiradi, bu esa nutqning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi.

Fonetik xususiyatlar va talaffuzdagi o‘zgarishlar. Fonetik darajadagi ta’sir ko‘proq og‘zaki nutqda namoyon bo‘ladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki:

- unli va undosh tovushlarning almashinuvi;
- urg‘u tizimidagi farqlar;

- tovushlarning qisqarishi yoki cho‘zilishi

shevalarga xos belgilar hisoblanadi.

Masalan, ayrim hududlarda tovushlarning soddalashtirilishi kuzatiladi, bu esa tezkor nutq jarayonida qulaylik yaratadi. Bunday xususiyatlar ommaviy nutq orqali keng tarqalib, adabiy talaffuzga ham ta’sir ko‘rsatadi.

Grammatik va sintaktik ta’sir. Shevalarning grammatik tizimi adabiy tilnikidan ayrim jihatlari bilan farq qiladi. Biroq mintaqaviy nutq amaliyotida bu elementlar aralash holda qo‘llaniladi.

Asosiy kuzatishlar:

- qo‘shimchalarning variantlari (masalan, -yapti / -votti);
- fe’l zamon shakllarining o‘zgarishi;
- gap tuzilishining soddalashuvi.

Sintaktik darajada esa sodda gaplarning ko‘payishi, murakkab gaplarning qisqarishi kuzatiladi.

Mintaqaviy nutq va ijtimoiy omillar. Tilning rivojlanishiga ijtimoiy omillar bevosita ta’sir ko‘rsatadi:

a) Urbanizatsiya

Shahar muhitida turli shevalar aralashib, yangi nutq shakllarini yuzaga keltiradi.

b) Migratsiya

Hududlararo ko‘chish natijasida til elementlari almashinuvi sodir bo‘ladi.

c) Ta’lim tizimi

Adabiy til me’yorlarini shakllantirishda asosiy rol o‘ynaydi.

d) Ommaviy axborot vositalari

Televideniye, radio va internet tilni standartlashtirish bilan birga, sheva elementlarini ham ommalashtiradi.

Zamonaviy kommunikatsiya va til dinamikasi. Internet va ijtimoiy tarmoqlar til rivojida yangi bosqichni boshlab berdi. Bugungi kunda:

- yozma nutqda og‘zaki elementlar ko‘paymoqda;
- shevaga xos birliklar keng tarqalmoqda;
- yangi aralash nutq shakllari yuzaga kelmoqda.

Bu holat adabiy til me’yorlariga nisbatan yangi yondashuvlarni talab qiladi.

Ilmiy talqin va baholash. Shevalarning adabiy tilga ta’sirini quyidagicha baholash mumkin:

Ijobiy jihatlar:

- til boyiydi;
- milliylik saqlanadi;
- ifoda imkoniyatlari kengayadi.

Salbiy jihatlar:

- me’yoriylikka putur yetishi;
- nutq madaniyatining pasayishi;
- ortiqcha dialektal aralashuv.

Shu sababli ilmiy yondashuvda muvozanat muhim hisoblanadi.

Xulosa. Shevalarning adabiy tilga ta’siri til taraqqiyotining ajralmas qismi hisoblanadi. Mintaqaviy nutq amaliyoti shuni ko’rsatadiki, bu jarayon uzluksiz va dinamik xarakterga ega. Shevalar tilni boyitadi, yangi ifoda vositalarini yaratadi.

Shu bilan birga, adabiy til me’yorlarini saqlash va rivojlantirish zarur. Bu esa til siyosati, ta’lim tizimi va ilmiy tadqiqotlar orqali amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006. – 320 b.
2. Abdurahmonov G‘. O‘zbek dialektologiyasi. – Toshkent: Fan, 1979. – 280 b.
3. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. – Toshkent: Ma’naviyat, 2013. – 240 b.
4. Nurmonov A. Lingvistik tadqiqotlar asoslari. – Toshkent: Fan, 2010. – 256 b.
5. Vinogradov V.V. Русский литературный язык. – Москва: Высшая школа, 1980. – 312 с.
6. Reformatskiy A.A. Введение в языкознание. – Москва: Аспект Пресс, 1996. – 536 с.
7. Shcherba L.V. Языковая система и речевая деятельность. – Москва: Наука, 1974. – 428 с.